

trale actie verkreeg. Niets meer, niets minder. Nu waren hierbij van zelf trappen denkbaar. In alle leven speelt een afdruksel van het leven in God, in zooverre Hij de Fontein is, waaruit al wat is zijn aanzijn ontving. Doch natuurlijk op 't hoogst en volkomenst werd dit alles alleen gerealiseerd in den mensch die in het beeld en de gelijknisse Gods in het Paradijs verscheen. Dat was de hoogste trap van 't creatuurlijk leven. Doch daar boven en daar beneden waren er allerlei onderscheidene trappen van creatuurlijk leven, die slechts in dit één van de zielloze stoffelijke wereld verschillen, dat ze in zich zelf een eigen wezen, en in dat wezen een bron van eigen kracht, ontvingen, en hierdoor tegen de *levenloze* natuur overstonden. Dit nu, dit aanwezig zijn in het creatuur van een eigen bron, van een eigen wezen, van een eigen krachtcentrum, dat noemt de Heilige Schrift het in het creatuur zich bevinden van een *ziel*. En wijl dit toepasselijk is op alle creatuur die zich zelf voortplant, op alle creatuur die actie kan voortbrengen zonder kracht van buiten, en dus op alle creatuur die eigen wezen en in dat wezen een centrale bron van eigen actie bezit, daarom spreekt de Schrift van *alle levende ziel*, zonder daarmee iets meer uit te drukken, dan dat alleen aan die creaturen *ziel* *leven*, zulk initiatief van eigen actie, door God verleend is. Het woord *ziel* kan daarom een hoogere en een lagere betekenis hebben. Bij de zeer lage dieren beduidt *ziel* niet anders, dan dat in zulk een dier zij 't al een zeer geringe elementaire actie, maar die dan toch uit het weze zelf ervan opkomt, mogelijk is, terwijl de ziel van den mensch, zoo geheel anders, tevens de draagster is van het hoogste, d.i. van het gemeenschapsleven met God. Maar juist omdat 't Gods Almachtigheid is, waaruit heel deze ladder der Schepping, als we ons zoo mogen uitdrukken, zich alleen verklaren laat, moest de *eenheid* die in dit alles spreekt, ook in het woord tot uiting komen, en het is daarom dat alle *leven* in de Schrift teruggaat op een *ziel*, als de bron waaruit het opwelt.

Dr. A. K.

„De Heere zij toehoorder tusschen ons”.

En de oudsten van Gilead zeiden tot Jephtha: DE HEERE zij toehoorder tusschen ons, indien wij niet altoos naar uwen woorden doen.

Richteren 11: 10.

Het was ouderwetsch vroom, dat de stadsraad van Gilead tot Jephtha, den Richters, sprak: „De Heere zij toehoorder tusschen ons”. Het gold een verbond dat ze met Jephtha slooten. En waar is nu in onzen tijd een regering van land, gewest of stad, die zulk een traktaat aangaande, dat bezegelen en vastmaken zal door een beroep op Gods Alwetendheid en Almacht, zeggende: „De Heere zij toehoorder tusschen ons”? De zekerheid van zulk een verbond zoekt men thans in de ondertekening van zulk een contract met 's Konings naam en in het aanhangen van groote zegels; maar van God den Heere geen woord.

Ouderwetsch vroom is daarom wat de Burgemeesters en Schepenen van Gilead voor Jephtha's ooren uitspreken. Niet omdat men zich in die dagen dan ook altoos trouw aan wat men afsprak hield, maar omdat het beroep op Gods Alwetendheid een opvatting van „Leven en een wijze van doen verneden, die in alles met God rekende, bij alles onze diepe afhankelijkheid van God gevoelde, en in alles zijn verantwoordelijkheid voor den Heere onzen God erkende en beleed.

Van dit verdrag met Jephtha kunnen we dit rijke woord des losmaken, en het in *algemeen* zin opvatten, en dan spreekt het de aangrijpende gedachte uit, dat God er altoos bij is, als we in onzen omgang met anderen spreken en onze gedachten uiten, en dat daarom al ons spreken met wien ook, steeds zoo zijn moet, dat we ons voor God niet behoeven te schamen, maar op zijn beveling van ons woord rekenen durven.

Veelreik ligt hierin.

Reeds aanstonds snijdt 't de leugen af. Dit geldt zelfs van een derden menschelijken persoon, die er bij is als we ons over iemand uitspreken. Immers staat 't voor ons vast, dat ook die derde persoon ervan af weet, dan kunnen we in zijn bijzijn niet iets zeggen, dat klare onwaarheid is, en dan dwingt de tegenwoordigheid van dien derden persoon ons vanzelf, om wat we zeggen naar *waarheid* te zeggen.

Brengt ge dit nu op God over, is uw God die derde Persoon, dan weet ge vanzelf, dat die derde heilige Persoon er *altoos*, en *overal* bij is; dat die derde heilige Persoon alles weet, en precies weet; en dat hij u duidelijk aan uw conscientie tikt, zoo ge ook maar in iets van de zuivere waarheid afwijkt.

Voelt ge dat God er bij is, als ge met iemand spreekt of iemand schrijft, dan *kunt* ge niet liegen. En doet ge dat nu toch, en doet ge 't telkens, nu juist niet in 't groote, maar dan toch in veel klein, dan bewijst dit, hoe ge gedurig buiten uw God leeft, en dat hij op u neerziet en u in uw conscientie aanziet, terwijl gij opzettelijk het gejaat uwer ziel van uw God afwendt.

Maar er is nog veel meer dan enkel de leugen, waarop dit pakkende woord past. Of weet ge zelf niet, hoe vaak er gesprekken gevoerd worden, die niet deigen, en die de goede zeden bederven.

Reeds bij kinderen begint dat. In den kring van jonge meisjes en jonge knapen wordt dit voortgezet. En soms gaat 't zelfs tot op ouderen leeftijd voort, die innerlijk zoo onreine begeerte om onder elkander over onzuivere dingen te spreken, en hierdoor elkaanders onheilighen lusten te prikkelen.

Voor het lezen van onreine geschriften geldt 't zelfde. Het komt er altoos op aan, dat men een onreinen hartstocht voedt.

Dit zou men nu niet durven doen, als vader of moeder er bij was. Ook niet als er iemand anders bij was, van wien men weet, dat hij op ernst in het leven prijs stelde. Neen, zulke gesprekken houdt men alleen in presentie van personen, van wie men zelf weet dat ze niet deigen.

Daardoor doet men zich zelf kwaad en den persoon met wien men spreekt kwaad. Men bederft elkaander over en weer. En dat duurt men, omdat men denkt met zoo iemand alleen te zijn. Zoals men dan ook zulke onreine boeken liefst in het verborgen meeneemt en in de stilte zit te lezen. En onderwijl denkt niemand er aan, dat God er toch bij is. En omdat men aan God niet denkt of met God niet reikt, gaat men van kwaad tot erger voort.

Daarvoor is 't ook in dit stuk van den omgang zoo noodig, dat de Heere onze God toehoorder zij. Of liever nog, want de Alwetende is er altoos, dat wij er aan denken, dat we Hem met het zielsoog zien, en uit eerbied voor Hem onmiddellijk al wat onrein en onheiligh is uit onze omgangsgesprekken bannen.

Er is meer.

Niet alleen 't onreine toch, dat in de gesprekken uitkomt, bederft goede zeden, maar geheel ditzelfde geldt evenzoo voor allerlei onheilighere redeneering over God en Goddelijke zaken. Zoo zijn er ongeloofige gesprekken, die tegen God en zijn Woord ingaan. Het willen verkoopen om onze eigen wijsheid om anderen kostelijk geloof te ondermijnen. Het redeneeren over Staat en Maatschappij en Kerk in zijn gesprekken of in zijn geschrift, om, zoo mogelijk, de vastigheden van 't leven los te wrikken en de geesten onrustig te maken. Ge zoudt 't alles wel laten, zoo ge God den Heere bij u zaagt staan en zoo Hij u aanzag met zijn aldoordringend oog.

Maar juist dat „naemer my God toe” is niet meer van onzen tijd. Men rekent met God, men rekent met zijn Woord niet meer. Men doet alsof er geen God bestond, die bij ons was en onze gesprekken beluisterde. En dat nuverleed tot die kwade zinspeelingen, die den geest verslinderen en allen vasten grondslag van onder het zielsleven wegtrekken.

Zoo ge er op gedacht hadt, dat de Heere bij u stond en u woord voor woord beluisterde, ge zoudt uw onheiligh taal wel voor u hebben gehouden, en in eerbied gewicht zijn voor Gods Majesteit.

En zoo gaat 't in alles door. In de verzekeringen van trouw en vriendschap die we elkaar geven. In de beloften en toezeggingen die we elkaar doen. In de keuze van vleitaal of van 't ernstige woord. In het zwijgen als we spreken moesten. In het spreken, als zwijgen ons voegen zou. In waarschuwing en raad, die we aan anderen doen toekomen. In wat 't ook zij, dat we met anderen uitstaande hebben, altoos is God er bij, en hoort en weet God alles. In alles luistert Hij toe. Niet alleen naar 't woord dat we uitspreken, maar ook naar 't woord dat we in onze gedachte laten opkomen. De Heere is altoos getuige. Nooit en in niets kunnen we iets doen of iets zeggen of iets laten, dat onze God er niet alles van merkt, en er alles van weet.

Doet ge daarvoor nu 't oog dicht, dan glijdt ge uit, dan woelt de zonde in uw geestesleven en sluipst in uw gedachten, en wordt heel uw leven verzonddigd. Doordringt ge u daarentegen elken morgen van 't heilig voornemen, om nu *dezen* nieuwen dag, die weer begon, als in Gods heilige tegenwoordigheid te doorleven; besluit ge tot wien ge ook spreekt, altoos zoo te spreken, dat ge eerst uw God aanziet, en voelt dat Hij naar u luistert; en maakt ge waar wat ge zoo vaak in uw psalm zongt: „Ik zal dan gedurig bij U zijn”, zoodat er noch uit uw hart noch over uw lippen iets komt, wat voor Hem niet bestaan kan, dan keert soms plotseling uw leven om en wordt bestraald met hemelchen glans. En dit eeniglijk omdat ge er nu als een geloovig kind van uw God mee rekent, dat bij al uw spreken en uitspreken, die hoogste, die alwetende God steeds, en zonder verlies van woord maar één oogenblik, steeds en bij alles, elk woord van u opvangt en toehoorder is bij al wat ge zegt.

Dr. A. K.

Amsterdam, 24 October 1913.

De bidstond, die j.l. Vrijdagavond in de Keizersgrachtkerk werd gehouden, gaf die hoogere wijding aan den dies natalis onzer Vrije Universiteit, waarop we voor onze Hoogeschool zoover prijs stellen. Het hartelijke woord, dat Ds. Breukelaar van Zaandam sprak naar aanleiding van Psalm 79:2 gaf den juisten toon aan voor de stemming des gebeds. Des te meer valt het daarom te betreuren, dat de opkomst van de vrienden der Universiteit wel te wenschen overliet. Aan den spreker lag dit zeker niet, wiens goede naam waarborg was voor een goed woord en die deze verwachting ook niet heeft teleurgesteld. Wellicht dat een der oorzaken gezocht worden in de verplaatsing van den bidstond op drie dagen vóór den dies. Ook zou het overweging verdienen om deze bidstonden, waarbij het aantal hoorders steeds beperkt was, niet in een onzer grootere kerkgebouwen te houden; voor den spreker is het nimmer onaangenaam, voor een half leeg kerkgebouw te moeten optreden en aan het meer intieme karakter, dat een bidstond uiteraard dringt, wordt daardoor te kort gedaan. Maar al kon het locaal comité door de keuze van een kleiner kerkgebouw en door den bidstond meer direct aan den Dies zelf te laten voorafgaan, ten deele dit bezwaar onoverwinnen, toch achten wij het niet onbedenklijk verschijnsel, dat de belangstelling in deze bidstonden blijkbaar verlaagt. Onze Hoogeschool heeft voor alle dingen het *gebed* van Gods volk noodig en het zou wel een droef teken wezen, wanneer door gebrek aan belangstelling deze bidstonden vervallen moesten.

Zeer talrijk was daarentegen de opkomst bij de plechtige overdracht van het Rectoraat op Maandag 20 October. Behalve Directeuren, Curatoren en Hoogleraren waren ook aanwezig de Regeeringscommissaris Prof. van der Waals en de deputaat der Gereformeerde Kerken, Ds. Breukelaar. De aftredende rector, Prof. Mr. A. Anema, hield een rede over de *Bronnen van het privaatrecht*, waarvan we het kort verslag uit de pers hier overnemen.

Spr. begon met er aan te herinneren, dat het over enkele maanden een eeuw geleden is sinds Van Savigny zijn beroemd pleidooi schreef tegen codificatie van het privaatrecht. Schijnbaar heeft Van Savigny dit pleidooi verloren. Maar is dit ook in werkelijkheid zoo? Er zijn toekomen, die reden geven dit te betwijfelen. Het codifi-

catie-probleem is niet meer zoo aan de orde, het is vervangen door het interpretatie-probleem, en van hieruit kwam men tot het vraagstuk van de bronnen van het privaatrecht. Maar in wezen is dit hetzelfde vraagstuk, slechts van een anderen kant bezien. Daarover wil Spr. thans een en ander zeggen.

Op het eerste gezicht is de toestand heel eenvoudig. In een paar wetboeken met enkele aanhangsels is heel het privaatrecht geregeld. Gewoonte geeft alleen recht als de wet er naar verwijst. De rechter spreekt recht volgens de wet en mag haar billijkheid niet beoordeelen.

Geschiedenis en praktijk geven echter een geheel ander beeld. Deze leeren, dat er feitelijk drie rechtsbronnen zijn, het volk zelf, de Overheid en de rechter. Het volk zelf vormde in zijn rechtshandelingen en in zijn gewoonten op bewuste en onbewuste wijze recht; deze werkzaamheid van het volk zelf bij de rechtsvorming is wel veel ingekrompen in onzen tijd, maar geenszins geheel verdwenen. Het optreden van het volksrecht in wetboeken maakte het wel formeel tot Overheidsrecht, maar ook slechts formeel. Voor een deel bleef het naar zijn aard volksrecht, en alle gecodificeerd recht over één kam te scheren bij de toepassing is juist een fout der tegenwoordige regeling.

Een ander deel van het oude volksrecht werd en moest worden Overheidsrecht. Voor een deel was dit het gevolg van het feit, dat op tal van formele punten zekerheid en vastheid moest worden verkregen. Voor een ander deel was de oorzaak, dat de Overheid de ontwikkeling van het oude volksrecht moest bevorderen, omdat het te veel tot conservatie leidde.

In de derde plaats is de rechter steeds zelfstandig rechtsbron geweest en ook in onzen tijd is hij dat nog. Spr. licht dit nader uit de geschiedenis en uit de praktijk toe. De werkzaamheid van den rechter wordt in onzen tijd vaak door een valsche theorie vermomd, maar ook nu nog is de rechter zelfstandige rechtsbron.

Ook zoo echter is het beeld der werkelijkheid nog niet compleet. De geschiedenis en de werkelijkheid leeren, dat er ook noodig is een orgaan der billijkheid, wat Spr. met voorbeelden tracht aan te toonen. Op meer of minder openlijke wijze heeft altoos de billijkheid haar invloed doen gelden. Spr. noemt dit de onmisbare veiligheidskeel op de juridische machten.

In het tweede deel zijner rede onderzocht Spr. thans de wederzijdse verhouding dezer drie rechtsbronnen. De eerste vraag is: hoe verhoudt zich het Overheidsrecht tot het volksrecht? Het antwoord is een dubbel. De Overheid mag het volksrecht zonder toestemming der volksgenooten niet veranderen, en, wat in onzen tijd van veel meer gewicht is, als de Overheid, zooda, ten onzent, het volksrecht codificeert, behoort de gewoonte daartegenover een derogeerende kracht te bezitten. De tweede vraag is: hoe verhoudt zich het volksrecht tegenover het Overheidsrecht? Hier is te onderscheiden tusschen formeel en materieel Overheidsrecht. Het eerste is voor het volksrecht onaanstaafbaar, het tweede moet voor een derogeerende gewoonte wijken. Spr. voert voor dit alles voorbeelden aan uit de praktijk. De derde, wel de moeilijkste vraag is: Welke is de verhouding van den rechter tegenover volksrecht en Overheidsrecht? Spr. wijst nog eens op de moeilijkheid van deze vraag, en gaat nog eens nader in op het gestelde onderscheid tusschen volksrecht en Overheidsrecht. Hij vindt dit vooral in de verschillende verhouding die beide tot de volksvervoering. Dit verschil, beheerscht z. i. het antwoord op de vraag over de rechterlijke bevoegdheid. Tegenover het volksrecht is de rechter tevens orgaan der billijkheid, tegenover het Overheidsrecht nooit, dat is het principieel verschil: gewoonterecht moet hij daartegenover doen gaan zoowel boven volksrecht als boven het materieel Overheidsrecht, dat is voor beide gelijk. Er moet voor het Overheidsrecht een afzonderlijke regeling der billijkheids-toetsing zijn, wat Spr. met argumenten, aan het geldend recht ontleend, nader tracht aan te toonen.

In het laatste deel van zijn toespraak poogt Spr. aan te wijzen, waar de theoretische fout zit in de heerschende leer der bronnen van het privaatrecht met haar oppermacht van de wet. Hij ziet die vooral in het wildogma. Dat is ons toegekomen uit het Romeinsche recht en was daar op zijn plaats, het paste bij de morele en sociale volksvervoering der Romeinen. Maar het past niet bij het Duitsche volksrecht, want zijn en bij de Christelijke levensbeschouwing, zooda, die in de Duitsche landen wat kreeg op de volksziel. De kerk sloot zich veel te veel bij de Romeinsche rechtsbeschouwing aan. Wel zag de eclesiastiek de fout van het wildogma theoretisch in, maar die betere theorie ging later weer schuilt. Ook de Calvinistische juristen der 16e eeuw, hoewel ze praktisch zich tegen de uitwerking der wildoer met kracht verzetten, namen in hun theorie, waarschijnlijk door den invloed van de receptie van het Romeinsche recht, te veel elementen van de wildoer over, vandaar hun leer der volkssovereiniteit. Het scherpst werd toen de wildoer uitgewerkt in het stelsel van Montesquieu, dat op de opvattingen van ons Burgerlijk recht overwegenden invloed uitoefende. Eerst trachtte men die leer werkelijk consequent toe te passen, toen dit niet ging zocht men andere methodes, wat evenmin ging. Men staat thans voor de moeilijkheid een theorie te vinden, die de werkelijkheid verklaart en aan haar behoefte voldoet. Spr. trachtte aan te wijzen, in welke richting thans naar zijn meening de oplossing is te zoeken. Dit staat vast, dat Van Savigny slechts schijnbaar door het alwettig invoeren van wetboeken het pleit verloor. Op de hoofdzaak, de geldende kracht van de gewoonte als rechtsbron, behaalde hij na een eeuw van ervaring een schitterende overwinning.

Spr. gaf daarna een kort overzicht van de latere Universiteit in het afgelopen jaar en droeg ten slotte met enkele toepasselijke bewoordingen het rectoraat aan Prof. Diepenhorst over.

Deze oratie, die reeds denzelfden dag in druk verscheen, heeft een zeer actueel vraagstuk, dat de rechtsgeleerde wereld bezig houdt, en waarover de meeningen niet weinig uiteenloopen, op keurige wijze historisch toegelicht, en getracht een oplossing te geven, die daarom voor ons te meer waarde heeft, omdat ze zoo nauw in verband staat, gelijk het slot dezer rede aantoonde, met de beginselen, waarvan onze Vrije Universiteit uitgaat. Al voegt het bij een zoo in strengen zin juridisch onderwerp wel niet aan een theoloog, zich een oordeel aan te matigen, in hoeverre het hier gestelde probleem thans op voldoende wijze is opgelost, toch zal wel niemand, die deze oratie leest, aan den indruk ontkomen, dat hier een knap stuk werk is geleverd. De groote helderheid van betoog, de breede filosofische blik, de

volmaakte beheersching van de stof en de logische opbouw van het geheel toonen, dat hier een meester aan het woord is. Het meest verblijdt ons echter, dat uit deze rede opnieuw blijkt, van hoe groot belang de Gereformeerde rechtsbeginselen ook voor dit gebied der rechtswetenschap zijn. Daardoor niet het minst zal deze rede het vertrouwen versterken, dat onze Gereformeerde Volk in onze Vrije Universiteit heeft.

Perspolemie.

De *Nieuwe Rotterdammer* maakt er ons attent op, dat ze ons verweer in zake Dr. Esser wel aan hare lezers heeft medegegeeld, n.l. in haar Avondblad van 14 Mei 1913. Metterdaad is dit juist, gelijk thans bij inzage van dit Avondblad ons bleek, en we haasten ons daarom, niet alleen onze beschuldiging terug te nemen, maar tegelijk tegenover de *N. Rotterdammer* een honorabel te doen. Ze erkende in haar Avondblad van 14 Mei, dat ze een „verzuim” had gepleegd, door wel het hatelijke stukje aan het adres van Dr. Esser uit het *Bataviaasch Handelsblad* over te nemen, maar niet de verdediging die Dr. Esser later zond, en ze voegde daaraan het volgende ter verontschuldiging toe: „In de groote hoeveelheid Indische kranten, die een mail bij ons aan huis brengt en die wij gewoon zijn dadelijk voor ons blad door te werken, is dit antwoord (te weten van Dr. Esser) ons ontgaan en de heele zaak is ons verder ontschoten”. Deze verontschuldiging van de *Nieuwe Rotterdammer* laten we gaarne gelden, want we weten uit eigen ervaring, hoe moeilijk het is bij de „groote hoeveelheid” perslitteratuur, die een journalist heeft te doorworstelen, zich nooit een antwoord te laten ontgaan.

Geldt deze verontschuldiging echter voor haar, dan geldt ze in dit geval zeker in niet mindere mate voor ons. Het bedoelde schrijven van Dr. Esser was door de redactie van het *B. H.* niet weggeplaatst, en wel in de eerste kolom met groote letters, en met een bijschrift der redactie voorzien. Dat de *Nieuwe Rotterdammer* een zoo in het oog springend stuk niet opmerkte, duiden we haar niet te euvell, maar voegt het haar dan wel zoo streng te oordeelen over een perscollega, die een stuk, dat in haar talrijke kolommen ergens verscholen zat, over het hoofd zag? Daar komt bij, dat het te veel wilde, dat de *Nieuwe Rotterdammer* in het bedoelde Avondblad op twee geheel verschillende plaatsen een rubriek kerknieuws gaf, een gebruik, dat zeker in onze pers wel exceptioneel is. Na de eerste rubriek doorgelezen te hebben, meenden we dat het kerknieuws nu uit was, en we hebben niet in al de volgende bladen onderzocht, of er nog een nieuwe rubriek over het kerknieuws geopend werd. Daar aan was het te wijten, dat dit tweede artikel ons is ontgaan.

Intusschen, waar we dit verzuim gaarne met allen ootmoed willen belijden, mogen we toch niet nalaten te protesteeren tegen een onjuiste voorstelling, die de *Nieuwe Rotterdammer* van de zaak zelve, waarom het hier gaat, geeft. Ze voelt wel, dat het onwillekeurig verzuim, dat ze pleegde, door wel het incrimineerende artikel tegen Dr. Esser op te nemen, maar niet diens antwoord, heusch niet onze ernstigste grief was, maar veel meer, dat ze dit stuk overnam, zonder melding te maken, dat de redactie van het *B. H.* zelf terstond tegen de juistheid van dit ingezonden stuk opkwam, in een onderschrift onder dit stuk geplaatst. Natuurlijk kan hierbij de verontschuldiging, dat dit „de aandacht ontsnapte”, niet gelden; wie het ingezonden stuk uitknipte, heeft dit onderschrift gezien. De *Nieuwe Rotterdammer*, die zelf wel voelt, hoe dit tegen haar getuigt, tracht zich nu te redden met de uitvlucht, dat deze critiek niet „terstond” en niet „in hetzelfde nummer” maar eerst in het volgende nummer zou gestaan hebben. Nu is het bedoelde blad zelf ons in handen geweest; we hebben daaruit in de *Heraut* de critiek van de redactie van het *B. H.* letterlijk overgenomen. En indien de *Nieuwe Rotterdammer* ons niet gelooven wil, laat ze dan de redactie van het *B. Handelsblad* ter verantwoording roepen, die onder het verveerschrift van Dr. Esser schreef, dat dit verweer eigenlijk niet noodig was geweest, want dat de redactie reeds „in hetzelfde nummer” het bedoelde stuk „gedesavoueerde” had. Het feit blijft dus, dat de *Nieuwe Rotterdammer* uit het *Bataviaasch Handelsblad* een stuk overnam, dat zeer compromitterend was voor het zedelijk karakter van een onzer Zendingdienaren, niettegenstaande de redactie van dat blad naar haar eigen zeggen dit stuk terstond, in hetzelfde nummer „had gedesavoueerde”.

Op den „nachtelijke aanslag” komen we in een volgend nummer terug. Thans ontbrekt ons de plaatsruimte.

Van de breking des Broods.

V.

Gaan we thans naar Straatsburg om aan de hand van Poullain's liturgie en verschillende andere gegevens, die ons ten dienste staan, een voorstelling ons te vormen van de wijze, waarop Calvin hier het Avondmaal bedienende, dan blijkt, dat dit op de volgende wijze geschiedde.

Reeds vroeg in den morgen, — de dienstving om 8 ure aan — spoedde de gemeente zich naar de Kerk der Boetvaardige Zondaren, thans de Magdalenenkerk, die door de Overheid aan de Franche vluchtelingen was afgestaan. De afbeelding, die Doumergue in zijn *Jean Calvin* t. II, p. 355 van dit kerkje gaf, doet zien, dat het aan

het einde van een straat was gelogen en weinig uiterlijk schoon bezat dan alleen de in Gothischen stijl gebouwde toegangspoort. In het gebouw zelf binnentredende, zien we terstond in het koor, in plaats van het vroegere altaar, waarop de Mis bediend werd, een eenvoudige houten tafel, waarover een rein wit kleed hangt, en zoo geplaatst, dat heel de gemeente er het oog op heeft.

Zoodra de gemeente zich verzameld heeft, heft de voorzanger met klare en luide stem aan het Leve le coeur en de gemeente zingt met hem de berijming van de heilige wet des Heeren, terwijl na elk gebed het aandoenlijke Kyrie Eleison, Heere orbarm u, weerklinkt. Zoodra de eerste tafel van de wet gezongen is, sprak Calvin, die bij den Avondmaalsdienst had plaats genomen, het votum uit: „Onze hulpe staat in den naam des Heeren, die den hemel en de aarde gemaakt heeft, Amen. Hij vermaant daarna de geloovigen om hun zonden te bedenken en zich voor God te verootmoedigen, en terwijl hij uit haar naam belijdenis van de zonden in dat wonderschoone gebed, dat wel het aangrijpendste is uit heel Calvin's liturgie en nog steeds de bewondering van elk kenner opwekt. Terwijl de gemeente nog geknield ligt, spreekt Calvin daarna de absolute uitover allen, die zoo waachtig hun zonden belijden en in Christus gelooven. Vervolgens gaat de gemeente voort met het zingen van de tweede tafel der wet, waarop Calvin een kort gebed laat volgen om God te bidden, dat Hij deze wet door Zijn Heiligen Geest in aller harten moge schrijven, opdat ze in heel hun leven niet anders zoeken mogen dan God te dienen en te gehoorzamen.

Het eerste gedeelte van den dienst is hiernede afgeloopen; thans volgt de predikatie, die Calvin steeds met de bediening van het Sacrament verbond. Calvin verlaat nu de Avondmaaltafel en beklimt den kansel, doet een kort gebed om Gods zegen over de bediening des Woords af te smeeken en leest dan het gedeelte uit Gods Woord, dat hij verklaren zal, waarop de predikatie volgt, die niet langer dan één uur duurt. Dit tweede gedeelte van den dienst eindigt met een breed gebed, waarin voor den nood aller Christenheid gebeden wordt; aan het slot van dit gebed wordt, om een overgang te maken tot de eigenlijke Avondmaalsviering, gebeden om een zegen bij het sacrament, terwijl het gebed besloten wordt met het Onze Vader.

Nadat de dienst des Woords en der gebeden hiernede geëindigd is, vangt thans de dienst van het sacrament aan. De gemeente zingt nu de Apostolische Geloofsbelijdenis, om daarmede te betuigen, dat allen leven en sterven willen in de belijdenis der Christelijke Kerk. Intusschen daalt Calvin van den kansel af en plaatst zich nu achter de Avondmaaltafel. De diaken — te Straatsburg had Calvin nog geen onderlingen en de diaken deed niet alleen als armverzorger, maar ook als hulppredikant dienst — bracht nu het brood en den wijn voor het Avondmaal en gaf deze heilige teekenen aan Calvin, die ze op den Avondmaalsdienst plaatste op gereed maakte voor het gebruik. Uitdrukkelijk vermeldt Poullain, dat het brood niet gebroken of in reepen gesneden, zooda, bij ons het gebruik is, op tafel kwam, maar nog in zijn geheel; eerst op het oogenblik van de communie zelve werd het gebroken, om aan elk Avondmaalsganger een bete toe te reiken. Nadat de voorbereidende maatregelen zoo waren afgeloopen en de gemeente haar gezang geëindigd had, las Calvin staande achter den Disch de inzettingswoorden van het Avondmaal uit I Cor. 11, wakte tot zelfbeoefening op, vermaande de zondaren om van den heiligen Disch verre te blijven en gaf dan een korte verklaring van wat het sacrament betekende, terwijl hij eindigde met het bekende *Sursum corda*, de harten naar boven, opdat niemand aan de uitwendige teekenen zou blijven hangen, maar de harten zou opheffen naar den hemel, waar Christus Jezus is aan de rechterhand Gods.

Nadat het formulier gelezen was, vond nu de eigenlijke sacramentele handeling plaats. Calvin nam het brood, brak hier van een bete af en at dat op, en dronk daarna een teuge uit den beker; vervolgens bediende hij op dezelfde wijze het Avondmaal aan den diaken, die naast hem stond. Daarna kwamen de gemeentelieden in geregelde orde en met grooten eerbied, eerst de mannen en daarna de vrouwen, tot den disch, en ieder ontving nu, eerst uit de hand van Calvin, een bete van het brood, en vervolgens van den Diaken, die aan de andere zijde van den Disch stond, een teuge uit den drinkbeker. Bij het uitreiken van het brood sprak Calvin: Het brood, dat wij breken, is de gemeenschap des lichaams van Christus en bij het geven van den beker de diaken: De drinkbeker, dien wij zegenen, is de gemeenschap des bloeds van Christus. Terwijl de communie plaats vond, zong de gemeente Psalm 138: Louange et grace etc. Na afloop van het Avondmaal, als ieder tot zijn zitplaats was teruggekeerd, bracht de diaken den drinkbeker weer naar zijn plaats terug en Calvin deed nu een korte dankzegging. De gemeente zong vervolgens den lofzang van Simeon: „laet nu uw dienstknecht gaan in vrede”, waarna Calvin haar beezond na het uitspreken van den hoogepriesterlijken zegen. De gehele plechtigheid duurde, naar Poullain meedeelt, niet langer dan anderhalf of hoogstens twee uren.

Hoe sober deze wijze van Avondmaalsviering is vergeleken met al de ceremoniën, die de Roomsche en Lutherse Kerk eraan verbindt, toch zal niemand ontkennen, dat ze zeer plechtig en indrukwekkend was en menig element bevat, dat helaas in onze Avondmaalsliturgie wordt gemist. Over de

vraag, in liturgie aangesloten Duitsche burg, het te weiden gevee van bij *Frie liturgisch* terstond, van de S bediend, wanneer dig slaaf Er is, b kenmerke Calvin c bewaard, stelling d ou te Ps Calvin t van de L om eerst zelfstandig de Kerk Kerk gew zek niet als Prof. heeft ste houding t nemen, m dat vooral veel radii mis had g heeft Cal Straatsbur daarom te geveven. Avondmaa her, omde en er de : ideaal. He Institutie dat hij te vluchteling meesterwer maalsliturg Straatsburg name de het ons h niet van : in 1535, t legde hij o Genève he periode va breking de

Trouwens die Calvin voerd, stel Calvin aan waarde hee de liturgie en zooda C het vroeger brood, dat des lichaam mentele f gehad, wa spreken de brak om he

Dat Calvi van de bre verband he van Paulus uit het eige bij de verk de noodzak deze cerem er niet ove die plaats geweest zijn synoptische van de ins evenmin i Corintherbri de inzetting De meedeeli tus het bro evenmin aan broods nade van Christu lichaam, da gaat Calvin in, wanneer de exegesis „breking des en gesproke kent. De een in zijn Comi uitvoerig ovdelt, de noo en de betee is juist i Co van Paulus: de gemeensc Niet alleen verband Cal broods en d maar het to aan deze cer dat ik thans teekenis is, niet alle Ke ceremonie s hier een eige nomen, dat denis onzer

De voorste alsof de cer broods een monie zou ingevoerd, z ceremonie, z aansche her juist. De co broods kom Lutherse K voor; zoowel Grieksche b meerde Kerk formeerde Ki Anglicaanse geland als t van John K ceremonie v maakt dus o die ze in de en de beteeke Onderzoek